

TIẾN ĐẾN SỰ THỐNG NHẤT VỀ DANH PHÁP VÀ THUẬT NGỮ HÓA HỌC HỮU CƠ

Lê Ngọc Thạch

Bộ môn Hóa Hữu cơ, Khoa Hóa - Đại học Khoa học Tự nhiên, ĐHQG TP HCM

In this report we would like to propose some of our ideas about the nomenclature and terminology in the domain of organic chemistry. At the present time, the unity of nomenclature and terminology is very necessary for everybody but it demands to have a lot of real solutions (writing, original, change,), although these solutions may be not satisfactory of somebody because they have the habitude in the use.

Trong hai bài phát biểu trước (Qui Nhơn – 9/99; Hà Nội – 5/2000) chúng tôi tập trung góp ý chủ yếu về danh pháp. Trong báo cáo này ngoài đôi điều nói thêm về danh pháp là một số góp ý về thuật ngữ.

Cơ sở cho những suy nghĩ của chúng tôi là:

Tiếng Việt của chúng ta xây dựng trên mẫu tự Latin (tương tự như tiếng Anh, tiếng Pháp) nên phiên âm có phần dễ dàng hơn các nước Á Đông khác.

Trong tình hình giao lưu quốc tế hiện nay chúng ta tự hỏi có nên quốc tế hóa tiếng Việt một phần nào để cập nhật và hội nhập không? Nếu cập nhật và hòa hợp thì ta được gì và mất gì? Việc này có làm mất bản sắc dân tộc hay không?

Nền hóa học của chúng ta mới phát triển gần đây, cho nên có lợi điểm là được thừa hưởng nhiều kinh nghiệm trong việc xây dựng hệ thống danh pháp và thuật ngữ của các nước ở Châu Âu.

Sự chấp nhận điều chỉnh và cải tiến những sai sót trong danh pháp và thuật ngữ có dễ dàng không? Chúng tôi thiết nghĩ rằng chúng ta nên chịu hy sinh thay đổi thói quen một đôi chút vì tương lai học tập về chuyên ngành hóa hữu cơ của học sinh, sinh viên. Thật tế là thói quen uốn thay đổi thật khó khăn và mất thời gian nhưng nếu để càng lâu càng khó sửa.

Đến nay, chính sách chung trong cả nước đã có nhiều nhận thức mới, rộng rãi đoàn kết dân chúng cho nên chúng tôi những người sử dụng hệ thống danh pháp và thuật ngữ khoa học chủ yếu trong lãnh vực hóa học hữu cơ tại miền Nam Việt Nam có thể mạnh dạn góp những ý kiến của mình mà không sợ bị hiểu sai ý nghĩa.

* Về danh pháp:

- Những nguyên tắc về cách viết tên (danh pháp) của một hóa chất hữu cơ thì bộ phận phụ trách về danh pháp trong tổ chức IUPAC, nơi có nhiều chuyên gia hàng đầu trên thế giới chuyên lo về vấn đề này đã cập nhật và sửa chữa định kỳ. Chúng tôi nhận định rằng chúng ta chỉ nên học tập các cách gọi tên hóa chất theo họ, càng cập nhật nhiều được chừng nào càng tốt chừng đó có như vậy thì chúng ta mới có thể hội nhập vào cộng đồng quốc tế để tra cứu tài liệu, học tập nghiên cứu dễ dàng được. Vấn đề này nếu còn lại là khả năng chúng ta cập nhật và hòa nhập đến mức độ nào mà thôi.

- Cách viết danh pháp hóa học hữu cơ ở miền Nam Việt Nam trước năm 1975, theo chúng tôi được biết, đã được một tập thể tất cả những người đầu các ngành khoa học có liên quan soạn thảo ra dựa trên những nguyên tắc làm việc rất tập trung dân chủ và khoa học. Do đó khi đem ra áp dụng thì rất nhanh chóng và ổn định khắp nơi tại miền Nam.

- Chúng tôi cũng nhận định rằng danh pháp hóa học hữu cơ ra đời thời bấy giờ còn chịu ảnh hưởng của tiếng Pháp (cũng là do tình hình chung là nước ta ngày đó vừa thoát ra khỏi sự cai trị của nước Pháp). việc này phản ảnh qua các từ alcan, alcen, alcin, ceton ... hay qua thứ tự anion-cation như: acetat etil, clorur benzil, bromur phenilmagnesium ...

- Sự tiến đến thống nhất trong vấn đề danh pháp hiện nay còn gặp khó khăn, theo chúng tôi nghĩ, là ở cách trình bày, nói rõ hơn chủ yếu là ở cách viết chữ không do cách nói, cách đọc. Vì cách phát âm của dân tộc ta mỗi miền mỗi khác cho nên cùng một chữ viết cùng một nghĩa nhưng mỗi nơi phát âm khác nhau. Từ nhận định đó có lẽ trong vấn đề thống nhất danh pháp chủ yếu chỉ nên lưu tâm đến cách viết chứ nên đặt tiền đề của cách viết là cách phát âm.

- Vấn đề thêm một số phụ âm mới (f, w, j, z), một số vần mới (vần ngược: al, er, id, ul, ur, il, ...; vần xuôi: ce, ci, pu, ...) vào trong tiếng Việt (trong lãnh vực hóa học nói riêng) nếu chúng tôi không lầm thì gần đây ngay lần đầu (Qui Nhơn, 9/99) khi đề cập đến thì hầu hết mọi người đã đồng tình vì cho đến hiện nay ai cũng thấy vấn đề thiếu hụt từ ngữ trong khoa học tự nhiên nói chung, trong lãnh vực hóa học hữu cơ nói riêng là quá rõ ràng. Vấn đề còn lại là cách áp dụng, thì theo thiếu ý chúng tôi là chưa nhất quán. Có tên gọi hợp chất này áp dụng có tên hợp chất kia lại không áp dụng, như vậy không trở thành một nguyên tắc nhất quán được [thí dụ như vần al áp dụng trong danh pháp quốc tế của aldehyd như metanal, etanal ..., nhưng lại không áp dụng trong trường hợp alcol (viết là ancol) hay aldehyd (viết là andehit)] ...

- Những người sử dụng hệ thống danh pháp hóa học hữu cơ do cố Giáo sư Lê Văn Thới chủ trì xây dựng như chúng tôi ở miền Nam lâu nay vì lý do mong muốn có sự thống nhất về cách viết danh pháp có thể sẽ chấp nhận bỏ một số thói quen như không viết chữ h (câm), chuyển chữ y thành chữ i, không viết chữ e (câm), đơn giản không viết hai chữ giống nhau gần nhau, viết anion trước cation, v. v. ... Nếu sự thống nhất sau này quyết định bỏ những bản sắc đặc thù đó, chúng tôi thiết nghĩ cũng dễ dàng thôi vì bấy giờ chúng ta viết gần như tiếng Anh, Pháp hơn.

Nhưng lại có những chữ khác chúng tôi thiết nghĩ đừng nên thay đổi dù bất cứ lý do nào. Thí dụ như : thay chữ c bằng chữ x; chữ al thay bằng an ...v. v. sẽ dẫn đến nhiều hiểu lầm và mất tính nhất quán trong nguyên tắc. Chữ đ trong danh pháp nên để nguyên không nhất thiết phải viết thành đ việc phát âm thành đ nay đã thành thói quen trong xã hội Việt Nam chúng ta (trong nhiều văn bản pháp qui quan trọng ở nước ta khi đánh thứ tự bằng mẫu tự Latin cho các mục nhỏ trong những văn bản: a, b, c, d, e, và đọc d là đ nhỏ).

Nên giữ lại chữ ium trong tên các nguyên tố (báo chí vẫn viết plutonium, uranium, radium). Vấn đề này liên quan đây chuyển đến các ion hữu cơ như: carbonium, diazonium, acilium, amonium ...v.v.

Nên viết nguyên các từ hydrogen, oxigen, nitrogen, halogen ... không nên cắt ngắn đi, nếu không xác định được lợi điểm của sự cắt ngắn.

Cách giải quyết:

Nay chọn hẳn cách viết danh pháp theo tiếng Anh? Phiên chuyển từ cách viết tiếng Anh ra, thí dụ như: alkan, alken, alkin, keton, alkoxid, alkaloid ... (thay vì alcan, alcen, alcin, ceton ...). Nếu riệt để luôn như vậy thì phải chú ý đến các trường hợp thí dụ như : - nhóm halogenur như fluorur, clorur, bromur, iodur phải chuyển từ tiếng Anh sang như thế nào khi chữ Anh là fluoride, chloride, bromide, iodide?; - một thí dụ khác là thứ tự anion-cation bây giờ sẽ thành anion-anion? và sẽ viết là etil acetat, phenilmagnesium clorid (hay clorur) ...?

Nên có một nhóm phụ trách về việc thống nhất danh pháp hóa học hữu cơ, theo tôi tài chính không cần nhiều và cũng không quan trọng lắm, quan trọng là ở tấm lòng. Nhóm không nên đi sâu về chi tiết mà phải làm sau tìm cho ra các qui tắc nhất quán, khoa học. Khi có nguyên tắc nhất quán xuyên suốt rồi vấn đề còn lại chỉ là áp dụng cụ thể mà thôi. Điều kiện là phải có thời gian trao đổi ý kiến lẫn nhau để đi đến thống nhất. Hiện nay việc này cũng dễ dàng nhanh chóng rẽ tiền thông qua chat, email. Đến khi hoàn tất thì nhất loạt áp dụng. Không nên tổ chức hội nghị hội thảo trong khi thời gian nghiên cứu bàn bạc không có, và lại đem ra tập thể mà nhiều chuẩn bị thì chỉ làm tốn thời gian thôi. Nếu cần trước khi đưa ra áp dụng gửi dự thảo đi lấy kiến các nơi có liên quan sử dụng....

Coi chung là bất cứ luật lệ mới nào thật ra đều cũng có thể làm theo được. Sở dĩ theo không được là còn nhiều tâm tư, bức xúc trong tinh thần trách nhiệm thấy việc đưa ra còn nhiều thiếu sót chưa có tính thuyết phục, mà gần như việc thi hành hoàn toàn có tính áp đặt!

Về thuật ngữ:

Hầu hết các nước Âu châu mặc dù chữ viết và phát âm còn nhiều vẻ khác nhau, nhưng gần như hầu hết các danh từ chuyên môn trong các ngành khoa học đều dựa trên chữ Latin và Hy Lạp. Do đó việc chúng ta dùng chữ Nho (danh từ Hán Việt) vào trong các từ chuyên môn trong

khoa học không nên coi đó là một việc gây khó hiểu và sai lầm. Trái lại việc này sẽ làm phong phú vốn tiếng Việt, tránh những từ quá ngô nghê hoặc dài dòng, hoặc nửa vời, chấp vá. ...

- Về thuật ngữ các ngành khoa học mà miền Nam trước năm 1975 sử dụng mỗi ngành đều có sự tham dự của các chuyên gia trong ngành tham dự dưới sự chủ trì của cố Giáo sư Lê Văn Thới, thêm vào đó có sự góp sức của các nhà ngôn ngữ học. Cho nên từ khi đưa ra là đồng loạt áp dụng một cách dễ dàng nhanh chóng và còn tạo tiền đề phát triển mỗi khi trên thế giới có thêm những từ mới.

Một vài thí dụ:

- Chữ Nho trong một số trường hợp rất cần thiết để tránh sự mập mờ không cần thiết như thí dụ *bảo hòa, bất bảo hòa* thay vì viết là *no, chưa no*. Ngay như trong nguồn gốc tiếng Anh, tiếng Pháp cũng không có nghĩa đen là như vậy.

- Dùng hợp chất thơm chắc chắn sẽ gây hiểu lầm là nó không hơi thú vị và có thể ngửi được. Dùng từ hợp chất *hương phượng* vẫn dịch sát nghĩa tiếng Anh tiếng Pháp được nhưng tránh hiểu lầm thơm thú vị theo nghĩa bình dân. Một số sách Hóa học Hữu cơ mới tiếng Anh xuất bản năm 2000 cũng đã giải thích cụ thể về nghĩa bóng của từ *aromatic*.

- Chữ quốc ngữ nào đầy đủ nghĩa thì nên tiếp tục dùng. Thí dụ như dùng chữ *nối* thay vì liên kết, *dây* thay vì mạch.

- Chữ thân và chữ ái? Theo chúng tôi thì chữ *thân* thích hợp hơn (thí dụ *francophile* đã dịch là thân Pháp trong khoa học xã hội và nhân văn). Như vậy chúng ta nên giữ lại thân hạch (*nucleophile, nucléophile*), thân điện tử (*electrophile, électrophile*) ... vừa sát nghĩa vừa dễ chấp nhận hơn chữ ái (yếu).

- Oxid hóa hay oxi hóa. Viết là oxid là theo từ nguyên Anh Pháp (*oxidation, oxydation*). Nếu viết là oxi hóa, đến khi dịch chữ *oxygénation* thì phải dịch làm sao?

- Hoàn nguyên và khử. *Hoàn nguyên* dùng đi đôi với oxid hóa (*reduction, réduction, /oxidation, oxydation*); còn *khử* đi đôi với cộng (*elimination, élimination / addition, addition*).

- Trong chừng mực nào đó nên tránh dùng nguyên từ nước ngoài khi chúng ta đã có chữ tương đương (mặc dầu việc này trước đây chỉ áp dụng ở một phần đất nước, nên tham khảo và đánh giá). Thí dụ polimer, dimer, monomer có thể thay bằng chất đa phân, nhị phân, đơn phân (Hy lap, *polymeros*: nhiều phần). Hay racemate, orbital, nucleophile ... đã được dịch sang tiếng Việt từ lâu rất hay, rất cụ thể là *tiêu triển* (*raxemic*), vân đạo (*obitan*), thân hạch (*nucleophin*),

- Về tên riêng của các nhà khoa học chúng ta nên sớm nhất quán không nên phiên âm mà phải viết đúng theo tên nguyên gốc viết bằng mẫu tự Latin của nhân vật đó như: van der Waals, Grignard, Lewis, Brønsted, Lowry ... hoặc trong một số trường hợp viết theo phiên âm tiếng Anh

Markovnikov, Zaitsev ... Vài phản ứng chưa tìm được tên Việt thích hợp cũng nên để nguyên tiếng Anh (quốc tế) như: cracking ...

Có những từ như: bazơ, ogenol, glucozơ, ... có nên viết ngắn gọn và hội nhập là baz, eugenol, cozo, ...

Đề nghị giải quyết:

Để sau sự thống nhất về danh pháp.

Trong nhóm phụ trách về vấn đề này ngoài những người chuyên môn trong hóa học hữu cơ còn có thêm các thầy trong ngôn ngữ học, nho học ...

Các tạp chí, sách giáo khoa ... không nên áp đặt vấn đề thuật ngữ trong khi cho đăng tải. Có thể sử dụng nhiều thuật ngữ đồng nghĩa song song. Dành thời gian để mọi người chiêm nghiệm và tìm ra một cách dân chủ và trách nhiệm. Nên thống nhất từng bước từng nhóm từ theo thời gian.

Về danh từ riêng nên mau chóng dứt khoát chọn cách viết nguyên gốc và theo Anh ngữ khi cần thiết (lưu ý hiện nay mặt bằng về sinh ngữ của nhân dân ta lên rất cao. trong một chừng mực nào đó là một yêu cầu để nhà nước chọn lãnh đạo cơ quan).

Đây thật ra chỉ là một vài ý kiến thô thiển bước đầu nhưng với tâm ý mong muốn đóng góp xây dựng để sớm có sự thống nhất về danh pháp và thuật ngữ trong ngành hóa học hữu cơ.

TÀI LIỆU THAM KHẢO:

Hoàng Xuân Hãn, *Danh Từ Khoa Học*, Nhà sách Vĩnh Bảo, Sài Gòn (1948).

D. Hellwinkel, *Systematic Nomenclature of Organic Chemistry*, Springer, Heidelberg (2001).